

El paisatge: patrimoni en mutació i recurs didàctic formatiu en l'àmbit europeu

Jaume Busquets i Fàbregas*

1. El concepte actual de patrimoni

Els darrers decennis estem assistint a una lenta però important reconceptualització social de la noció de *patrimoni*. Des d'una visió de patrimoni lligada a la idea de passat i de conservació —i per tant a una noció estàtica—, hem evolucionat vers una visió del patrimoni més lligada al present i a la idea d'ús —i per tant a una visió dinàmica i funcional.

El patrimoni ja no es concep com un conjunt de béns de valor històric, artístic o científic que hem heretat, que admirem i que tenim l'obligació de llegar tal com l'hem rebut a les generacions futures; sinó que inclou qualsevol tipus de producció cultural que interpretem i que utilitzem en el moment present.

Segons aquesta concepció, el patrimoni comprèn un ventall molt extens de realitzacions humanes, en què hi tenen cabuda des dels elements més monumentals i immobles, com ara les grans catedrals, fins als elements immaterials, com les llengües i les tradicions. D'altra banda, tendim a pensar que no som mers transmissors del patrimoni, sinó que en som usuaris i gestors. Finalment, decidim sobre quins elements conservem i com els conservem, és a dir, que, en certa manera, reinventem el passat i el projectem cap al futur.

Aquests canvis en la conceptualització del patrimoni són deguts principalment a dues tendències pròpies de les societats del món desenvolupat: la terciarització de l'economia i la promoció de l'educació. Des del punt de vista de l'economia, l'increment de riquesa i la major disposició de temps lliure han plantejat la necessitat de cercar nous recursos econòmics mitjançant la valoració o la invenció d'elements patrimonials que s'han incorporat dins la dinàmica econòmica global en el marc de les denominades «indústries culturals». Des del punt de vista educatiu, el patrimoni s'ha manifestat com un recurs didàctic eficaç en unes societats que cada cop inverteixen més en la formació dels ciutadans com un valor de futur.

---

* Jaume Busquets i Fàbregas és professor del Departament de Didàctica de les Ciències Socials de la Universitat de Barcelona. És autor de diverses publicacions i treballs sobre la didàctica del paisatge. Codirigeix el Màster en Intervenció i Gestió del Paisatge que organitza la Universitat Autònoma de Barcelona. Adreça professional: Departament de Didàctica de les Ciències Socials de la Universitat de Barcelona. Campus de la Vall d'Hebron, passeig de la Vall d'Hebron, 171. 08035 Barcelona. Adreça electrònica: jbusquets@d5.ub.es

2. El paisatge esdevé patrimoni

És en el marc d'aquesta reconceptualització del patrimoni que acabem de descriure, que cal situar la inclusió dels paisatges com un nou element integrant del patrimoni europeu.

Des de fa segles, alguns paisatges del món han estat objecte d'interès per part de geògrafs i altres científics. Al segle xx, amb la difusió del turisme, milers de persones han quedat embadalides per l'espectacularitat o el caràcter pintoresc dels paisatges dels països que visitaven. I avui, l'atracció per l'exotisme dels paisatges llunyans continua movent les persones i els diners.

Tanmateix, no és fins a les darreres dècades del segle xx que els paisatges ordinaris, quotidians, adquireixen valor social i caràcter de patrimoni. Aquest fet tan nou es genera com a conseqüència de les importants transformacions tecnològiques al camp, que es produeixen a partir de l'anomenada «revolució verda» i a causa de la urbanització creixent del territori afavorida per l'ús massiu de l'automòbil. En poques dècades aquestes transformacions han alterat la fesomia de molts paisatges tradicionals i allò que abans semblava comú i inexhaurible es veu ara com un bé escàs i preuat.

També als països en vies de desenvolupament els paisatges es veuen abocats a transformacions, sovint més dràstiques encara que al Primer Món, com a conseqüència de la depredació del territori per a l'obtenció ràpida de recursos (llenya, fusta, pastures...) i de la urbanització, condemnant molts ecosistemes i paisatges a desaparèixer en un futur no gaire llunyà. És el cas, per exemple, de grans àrees de selva humida d'Àfrica, d'Amèrica del Sud o d'Àsia sud-oriental.

Sigui per unes o altres causes, els paisatges, i particularment els paisatges anomenats «culturals»¹, han esdevingut un bé escàs, i, com a tal, les societats els ha començat a valorar com a patrimoni i a vetllar per la seva protecció i gestió.

3. La Convenció Europea del Paisatge: un nou marc per a la protecció dels paisatges com a patrimoni

És en aquest context de mutació esmentat anteriorment que cal inscriure el procés que va conduir a la signatura de la Convenció Europea del

---

(1) En rigor, la denominació de *paisatges culturals* constitueix una redundància, ja que tots els paisatges humanitzats són culturals, és a dir, són el resultat de la cultura i de l'acció humana més o menys intensa sobre el territori. És utilitzada, però, per referir-se a aquells paisatges que manifesten de forma evident l'empremta de la cultura que els ha generat.

Paisatge l'octubre del 2000.² Aquest procés es va iniciar el setembre de 1994 amb la creació d'un grup de treball *ad hoc* integrat per membres de la Cambra de Poders Locals i de la Cambra de les Regions. Els treballs d'aquest grup es van anar materialitzant fins a elaborar un avantprojecte de Convenció. Finalment, el juny del 2000, l'Assemblea Parlamentària del Consell d'Europa va recomanar l'adopció de la Convenció Europea del Paisatge, que va ser aprovada per la conferència interministerial europea reunida a Florència el 20 d'octubre del 2000 sota els auspicis del Consell d'Europa.

La Convenció Europea del Paisatge té com a finalitat fonamental «promoure la protecció, la gestió i el planejament del paisatge» davant dels importants canvis que esdevenen en el territori europeu i que acceleren de forma vertiginosa la mutació dels paisatges. Valdrà la pena anunciar, però, sota quines premisses conceptuals s'articula la Convenció i amb quines finalitats concretes se n'estableixen els objectius.

En el preàmbul, la Convenció reconeix el paisatge i la diversitat de paisatges com a «component fonamental del patrimoni cultural i natural d'Europa que contribueix al benestar i a la consolidació de la identitat europea» i com a «element important de la qualitat de vida de les persones», que està amenaçat per les ràpides transformacions derivades dels canvis econòmics mundials. A partir d'aquest reconeixement, en el mateix preàmbul es planteja la necessitat, en el marc europeu, d'instituir «un nou instrument consagrat exclusivament a la protecció, la gestió i l'ordenació de tots els paisatges europeus».

La Convenció consta de quatre capítols, que en desenvolupen els objectius: des de l'establiment de les disposicions generals fins a les clàusules finals d'aplicació.

En el capítol primer s'estableixen les definicions i el camp d'aplicació. El paisatge és definit com «una part del territori tal com és percebuda per la gent, resultat de l'acció de factors naturals i humans i de les interrelacions que s'hi estableixen». Es fixa com a camp d'aplicació «la totalitat del territori dels països signants i inclou els espais naturals, rurals, urbans i periurbans. Engloba els espais terrestres, les aigües interiors i les exteriors. Abasta tant els paisatges que poden ésser considerats remarcables com els paisatges quotidians i els degradats».

En el capítol segon s'estableixen les mesures nacionals que cada part signant del Conveni es compromet a adoptar. Entre les mesures generals destaquen el reconeixement del paisatge com a objecte de dret i l'endegament de polítiques de paisatge i de processos de participació pública orientats a la protecció, la gestió i l'ordenació del paisatge. Entre les mesures particulars s'inclouen: a) la necessitat de sensibilitzar la població, b) la necessitat de formar i educar en el coneixement del paisatge a tots dels

---

(2) Conseil de l'Europe, *Convention Européenne du Paysage*, Florència: 20-10-2000.

agents implicats en la seva gestió, i també en els àmbits dels ensenyaments escolar i universitari, c) la identificació i el seguiment de l'evolució dels paisatges de cada país, d) la formulació d'objectius de paisatges de qualitat, i e) la implantació de les polítiques de paisatges.

En el capítol tercer s'estableixen diverses mesures de cooperació, de seguiment dels processos d'implantació i es convoca el Premi del Paisatge del Consell d'Europa.

Finalment, en el capítol quart, s'estableixen un seguit de clàusules jurídiques i de mecanismes d'adhesió a la Comissió.

Del contingut de la Convenció Europea del Paisatge que hem resumit anteriorment volem destacar tres aspectes que ens afecten especialment des de la perspectiva educativa: 1. la redefinició del paisatge, ampliant-ne l'àmbit als paisatges quotidians i ordinaris, 2. la conceptualització del paisatge com a patrimoni, i com a patrimoni associat a la noció d'*identitat europea*, i 3. la necessitat de promoure l'educació i el coneixement del paisatge en els àmbits escolar i universitari.

4. La didàctica del paisatge i la formació del professorat

El món educatiu, que ha de ser permeable als canvis i als progressos socials, ha de trobar les fórmules més adequades per assolir, en l'àmbit de l'ensenyament, els objectius de sensibilització i formació establerts en el capítol segon de la Convenció Europea del Paisatge. Tal com proposa la Convenció, l'ensenyament del paisatge ha de tenir un caràcter transversal, és a dir, que ha d'afectar les diverses disciplines i nivells d'ensenyament. Precisament per això nosaltres creiem que la Formació del Professorat constitueix un àmbit idoni per l'efecte cascada que provoca la formació dels futurs educadors.

Des d'aquest punt de vista, la nostra recerca, en l'àmbit del Departament de Didàctica de les Ciències Socials de la Facultat de Formació del Professorat de la Universitat de Barcelona, se centra en els tres objectius següents: 1. la determinació de la noció de *paisatge* i dels coneixements previs de l'alumnat sobre el paisatge en iniciar els estudis, 2. l'anàlisi dels recursos didàctics i de la praxi de l'ensenyament del paisatge existents al nostre país, 3. l'establiment d'estratègies didàctiques que recullin la nova sensibilitat social envers el paisatge i que permetin la implantació del paisatge en els programes curriculars. A continuació exposem sintèticament alguns dels resultats del nostre treball fins al moment present:

- Quant a la percepció del paisatge, la nostra recerca ens permet afirmar que, en iniciar els estudis universitaris, la major part de l'alum-

nat té una noció vagament geogràfica del paisatge, conceptualment pobra i marcada per una visió estètica i estàtica. En la majoria de casos la idea de paisatge exclou els paisatges de la quotidianitat i els paisatges ordinaris. En lògica correspondència amb aquesta visió reduccionista del paisatge, la capacitat de lectura i d'interpretació dels paisatges és escassa. Per a la majoria de l'alumnat el paisatge és encara sinònim de vista panoràmica o d'escenari pintoresc. Aquest fet no ens ha d'estranyar si tenim present que aquesta és la imatge del paisatge per a la majoria dels ciutadans. I aquesta és la imatge que, si seguim els objectius de la Convenció Europea del Paisatge, hem de contribuir a superar des del món acadèmic.

- Quant als recursos didàctics i la praxi educativa, hem pogut constatar que als darrers deu anys,³ i coincidint en gran manera amb la darrera etapa d'aplicació de la Reforma educativa al nostre país, s'ha produït un important salt qualitatiu en el tractament del paisatge en els llibres de text, que ens duu a afirmar que s'ha superat l'omissió i, en bona part, la visió reduccionista que oferien tradicionalment els textos escolars de Geografia o de Ciències Socials.
- En general, la renovació ha estat més intensa en els textos d'Educació Infantil, Primària i Secundària Obligatòria que en els de Batxillerat,⁴ però encara estem lluny d'assolir un tractament del paisatge més global, en el qual no solament hi siguin presents la dimensió visual i biogeogràfica, sinó també les dimensions socials, patrimonials o econòmiques.⁵
- Pel que fa a la praxi docent, hem constatat que, en general, el professorat té mancances importants per poder dur a terme una didàctica del paisatge més enllà d'una lectura bàsicament descriptiva, i que no disposa d'un ventall de recursos que contribueixin a proporcionar un enfocament més actual a la seva docència sobre el tema. La dificultat és encara més gran en el cas del professorat d'educació secundària, que en molts casos té una formació de base d'historiador i que sol estar poc habituat als mètodes geogràfics d'anàlisi del paisatge.
- Finalment, quant al desenvolupament d'estratègies didàctiques, hem orientat el nostre treball a l'aplicació de mètodes de lectura i d'interpretació del paisatge i al disseny de projectes didàctics d'estudi del paisatge per a la seva posterior introducció a l'escola.

(3) Hi ha escassos precedents capdavanters, entre els quals destaquen les fèrtils aportacions de Francesc Xavier Hernández i de Pilar Comas.

(4) Aquí ens hem de referir a l'excel·lent crèdit per a Batxillerat «Geografia, paisatge i medi ambient», dins: GÓMEZ, A. *Geografia*, València: Ecir, 1999.

(5) En aquest sentit, hem d'assenyalar l'interès del tractament dels paisatges industrials dins la sèrie *Quaderns de Didàctica i Difusió del Museu de la Ciència i la Tècnica de Catalunya*, coordinats per Magda Fernández.

5. Un exemple de disseny de projecte didàctic d'estudi del paisatge d'abast europeu

Dins els programes europeus de formació continuada Comenius, en la reunió plurinacional celebrada a Barcelona a l'any 1998, un equip de treball integrat per professors europeus de diversos nivells educatius, coordinat per Jaume Busquets i George Camacho, va participar en el disseny d'una proposta didàctica d'estudi dels paisatges europeus destinada a Educació Secundària. La proposta es va articular al voltant de l'estudi comparatiu de dos parcs metropolitans: Collserola (Barcelona) i Monsanto (Lisboa).⁶

La metodologia adoptada va ser tan antiga com la mateixa geografia, el treball de camp, l'anàlisi cartogràfica i el mètode comparatiu. La novetat era, d'una banda, en la participació en el procés de professors de països diferents i especialistes d'àrees diverses, i, de l'altra, en l'objectiu que es perseguia: establir criteris per a la didàctica dels paisatges metropolitans en el context europeu.

Els resultats del treball del grup de professors europeus van posar de manifest l'interès que generaven aquesta mena de trobades internacionals i interdisciplinàries, organitzades amb una metodologia de treball explícita i amb uns objectius específics.

Des del punt de vista de l'anàlisi geogràfica, els resultats de l'estudi comparatiu dels dos parcs van permetre la identificació de les tendències comunes en l'evolució dels espais lliures i dels paisatges metropolitans a Europa i el reconeixement de les dinàmiques econòmiques, demogràfiques i socials que generen les transformacions i els canvis dels usos socials en els territoris metropolitans europeus.

Des del punt de vista de la implantació didàctica, el treball efectuat va permetre al professorat que hi participava la verificació de les possibilitats dels procediments propis de la Geografia —i en particular de la lectura i la interpretació del paisatge— per emprendre a l'escola l'estudi de fenòmens locals des d'una perspectiva global, l'aprofundiment en la noció actual de *paisatge* i la constatació del valor del concepte de *patrimoni* per al desenvolupament de la dimensió europea en un ensenyament de caràcter significatiu.

---

(6) Vegeu: *Se comprendre en Europe. Un modèle de formation continue européenne*, Liège: Commission Européenne, 2000.

Paraules clau

Patrimoni

Paisatge

Didàctica

Dimensió europea

Europa

Formació del Professorat

Resum

En les darreres dècades s'ha viscut una lenta però important reconceptualització social de la noció de patrimoni. Des d'una visió del patrimoni lligada a la idea de passat i de conservació, s'ha evolucionat cap a una visió dinàmica i funcional, més vinculada al present i a la idea d'utilització. Com a recurs amenaçat per les ràpides i intenses transformacions econòmiques, actualment el paisatge ha assolit una dimensió de patrimoni. Aquesta dimensió està reconeguda en la Convenció Europea del Paisatge, aprovada a Florència l'octubre del 2000, els principals objectius de la qual són la protecció i la gestió del paisatge, i el plantejament de la necessitat de promoure l'ensenyament en els diversos nivells educatius. Aquest article tracta el contingut de la Convenció i les seves implicacions en la didàctica del paisatge, tot exposant alguns dels resultats obtinguts en la investigació sobre didàctica del paisatge feta per l'autor en l'àmbit del Departament de Didàctica de les Ciències Socials de la Universitat de Barcelona.

En las últimas décadas se ha asistido a una lenta aunque importante reconceptualización social de la noción de patrimonio. Desde una visión de éste ligada a la idea de pasado y de conservación, se ha evolucionado hacia una visión dinámica y funcional, más vinculada al presente y a la idea de utilización. Como recurso amenazado por las rápidas e intensas transformaciones económicas, actualmente el paisaje ha adquirido una dimensión de patrimonio. Dicha dimensión está reconocida en la Convención Europea del Paisaje, aprobada en Florencia en octubre del 2000 y cuyos principales objetivos son la protección y la gestión del paisaje, y el planteamiento de la necesidad de promover su enseñanza en los distintos niveles de educación. El presente artículo trata el contenido de la Convención y sus implicaciones en la didáctica del paisaje, exponiendo algunos de los resultados obtenidos en la investigación sobre didáctica del paisaje efectuada por el autor en el ámbito del Departamento de Didáctica de las Ciencias Sociales de la Universitat de Barcelona.

In the last decades we are witness to a slow but important social reconceptualization of the idea of heritage. From a notion linked with the ideas of «past» and «preservation» we have moved towards a more dynamic and functional approach, more linked to the present and the idea of use. As a resource which is nowadays threatened by fast and intense economic transformations, landscape has recently acquired a new dimension as part of our heritage. This is acknowledged in the European Landscape Convention, which was signed in Florence in October 2000, and whose main goals are the protection and management of landscape before the changes that are being produced in the European territory. This Convention expresses also the need to promote the teaching of landscape-related topics in the various educative levels. This paper deals with the content of the Convention and its implications for a didactics of landscape, presenting as well some of the results of the research on the didactics of landscape that is being carried out by the author within the Department of Didactics of Social Sciences of the Universitat de Barcelona.